

Muszkák, policájok, vörös karszalagosok a hatalom szolgálatában

Máthé Áron: *Vörös karszalag. Ideiglenes karhatalmi osztagok 1944–1945-ben*

Budapest, 2020, Jaffa Kiadó

A Vörös Hadsereg magyarországi jelenléte 1944 augusztusától, tehát attól a pillanattól kezdve, hogy az ország hadműveleti területté vált, támadás volt az élet, a vagyron, az alapvető emberi és polgári jogok ellen. A szovjet megszállás, az eufemisztikus szóhasználat szerinti „felszabadítás” politikai és társadalmi szinten is bizonyos kettősséget hordozott magában. Az iszonyatos erőszakhullámokat és pusztítást hozó háború végén a „megfáradt” társadalomban egyfelől megfogalmazódott egy természetes igény a békés élet normalizálására, másfelől viszont a kollektív tudatba beleívódott a fizikai erőszak mint – ha nem is legitim, de talán a hatalomgyakorlás velejárójaként értelmezett – elintézési mód. Az uralomváltás kezdeti hónapjait a hatalom szempontjából is kettősség jellemezte, amennyiben az ország szovjetizálása során a megszálló erők egyrészt a kommunista funkcionáriusok és szimpatizánsok hatalomba juttatására, másrészt vélt vagy valós ellenfeleik eltávolítására törekedtek. Máthé Áron történész, szociológus, a Nemzeti Emlékezet Bizottsága elnökhelyettesének tavaly megjelent monográfiája (*Vörös karszalag. Ideiglenes karhatalmi osztagok 1944–1945-ben*) ebbe a zavaros időszakba enged betekintést, az erőszakszervezetek feletti irányításért folyó harc kezdeteibe, amely harc előfeltétele volt a kommunista gyakorlat szerinti „népi demokratikus forradalom” kiteljesedésének, valójában

„Most már nemcsak politikailag, de államhatalmilag is nekünk, kommunistáknak kell megszabnunk, kiket tartunk a nép ellenségének.”

(Vas Zoltán)

a politikai, gazdasági, kulturális és társadalmi erők feletti teljes kontrollnak.

„Ahogy az emberek a pincékből és óvóhelyekről és tanyákról előjöttek, már látták a rendőrt, csak más formáját. A plakátok elborították a házakat, amiért eddig súlyos büntetés, esetleg akasztófa járt, a kommunista jelszavak, programok és jelvények a falakról és a kerítésekről az arcukba ordítottak, a városházán már intézkedett az új vezetőség, az orosz parancsnokság kihirdette, hogy mettől meddig szabad az utcán tartózkodni, és a Vörös Hadsereg által kibocsátott pénzt el kell fogadni. A felszabadult lakosság mintha rossz álomból ébredne, kábultan és zavarodottan illeszkedett bele abba az életformába, amit állandó ismétléssel, egyre jobb kedvvel demokráciának neveztek.”

A népi író és parasztpárti politikus Kovács Imre szavai érzékletesen festik le az ország általános állapotát. A közhatalom legfőbb szervévé fokozatosan a rendőrség lépett elő, a szerző által tárgyalt időszakban azonban meghatározó volt a helyi, ideiglenes rendfenntartó karhatalom, közkeletű nevén „polic/policáj” szerepe. A kollektív történelmi emlékezetben erőteljesebben maradt fenn az a fogalom – a malenkij robot –, amellyel a megszálló erők kezdeményezésére vagy bábáskodása mellett létrejött „karszalagos” alakulatok tevékenysége szorosan összekapcsolódott. Százezrek nemre és korra való tekintet nélküli szovjet fogságba való elhurcolása

nehezen lett volna megvalósítható e helyi szervek közreműködése nélkül. A policok a deportálási folyamat első szakaszának tevékeny résztvevői voltak: összeszedték és a települési gyűjtőhelyre kísérték a „kis munkára” küldendő lakosokat. Rajtuk kívül a szerző a megszálló erőkkel való helyi kollaboráció további két formájával foglalkozik. Egyéni együttműködési forma volt a „muszkavezetők” tevékenysége, akik főként az orosz (vagy egyéb szláv) nyelvben való jártasságuk, illetve helyismeretük révén álltak a szovjetek rendelkezésére. A kollektív együttműködést a deportáló bizottságok példázzák, a helyi adminisztráció tagjai, akik a deportálandók névjegyzékének összeállításában, adott esetben módosításában, illetve kihirdetésében részt vettek. Bár az elhurcolás alapja elvileg a németiség jóvátételi munkára való mozgósítása volt, a listák összeállítása bőségesen adott alkalmat visszaélésekre. A kötet számos példát hoz a személyes vagy akár politikai alapú helyi érdekellentétek, sértettségek, de egyes települések közötti feszültségek jelentőségére, amelyek adott esetben befolyásolták, ki számított németnek. A szerző ugyanakkor azt is hangsúlyozza, hogy a helyi hatóságok a fegyveres kényszer miatt sok esetben elkerülhetetlennek ítélték a szovjetekkel való együttműködést, és gyakran – több-kevesebb sikerrel – igyekeztek mentesítéseket eszközölni akár ifjúkommunista igazolványok kibocsátásával, akár az összeállított névjegyzék aláírásának megtagadásával.

A kötet egyik hangsúlyos kérdése a karszalagos alakulatok, a muszkavezetők, a tolmácsok személyi összetétele. Máthé több példát hoz az „átöltözésre”, a „leveti a zöld inget, felveszi a piros karszalagot, és ő lesz a legnagyobb kommunista” – attitűd megjelenésére, vagyis arra, hogy a vörös karszalagosok között korábbi nyilasok is akadtak, ahogyan egykori üldözöttek (zsidók és munkaszolgálatosok) is, akiknek a retorziós érzéseire érthető módon támaszkodhatott az új hatalom. A legfon-

tosabb elvárás azonban mégiscsak a politikai megbízhatóság, bizonyos „baloldaliság” volt. A szerző idézőjelben használja a fogalmat, amely a kisebb településeken gyakran nem volt több pusztá címkenél, melyet a helyi viszonyrendszer (sógor/haragos), a személyes tapasztalatok, az addig fennálló rend iránti ellenszenv, esetleg az egyéni meggyőződés formált. Ezzel szemben a nagyobb városokban a karhatalmi alakulatok irányításáért folyó harc sokkal tudatosabban ment végbe.

Külön fejezetet szentel az országszerte sok esetben öntevékenyen megalakuló, ám az új karhatalommal gyakran teljesen egybemosódó R-Gárda tevékenységének, amely a kommunista párt hegemoniáját volt hivatva biztosítani. Az uralomváltás időszakában a párt mintegy magánhad-seregeként ténykedő gárda a fizikai erőszaktól, adott esetben gyilkosságtól sem riadt vissza annak érdekében, hogy a vélt vagy valós politikai ellenfeleket, a megbízhatatlannak ítélt polgárokat eltávolítsa az útból. Bár a későbbiekben az R-Gárda jelentős szerepet játszott a kékcédulás választások, illetve a két munkáspárt „egyesülésének” lebonyolításában, utóbb a Rákosi-féle pártvezetés nehezen ellenőrizhetőnek ítélte tevékenységét és fokozatos felszámolása mellett döntött, ugyanúgy, ahogy a baloldali szektás elhajlásként értelmezett, sok esetben szintén erőszakos, a marxizmus értő tudását nélkülöző „prolidikis” (az azonnali proletárdiktatúrában hívő) irányzatot is igyekezett a párt felügyelete alá vonni.

Az uralomváltás időszakában működő ideiglenes karhatalmi osztagok másik példaként hivatkozik a szerző a Miskolcon és környékén 1944 szeptemberében megalakult MOKAN Komité (Magyarországi Kommunisták Antináci Komitéja) tevékenységére, hangsúlyozva azonban, hogy – ellentétben az R-Gárdával –, a MOKAN eredetileg egy széles körű németellenes összefogáson alapult elsősorban azzal a céllal, hogy megakadályozza a diósgyőri vasgár elpusztítását, és lehetőség szerint

minimalizálja a várost ért károkat a front átvonulása idején. Más kérdés, hogy a háború utáni közhatalom megszerzése is célként fogalmazódott meg, így a MOKAN-tagok jelentős szerepet játszottak a kommunista párt szervezeteinek megalakításában és a helyi közigazgatás megszervezésében, sokan közülük pedig betagozódtak a kialakuló új államrendőrségbe.

Bár a kötet bevallott szándéka szerint a karszalagos alakulatok történetével a trianoni határokon belül foglalkozik, a szerző Kolozsvár esetében kivételt tesz. Az erdélyi magyar közélet fővárosa ugyanis egyedülálló volt abban a tekintetben, hogy a tárgyalt időszakban itt szovjet támogatással létrejöhett magyar karhatalom. A magyar polgári politikusokat, a helyi szociáldemokratákat, a szakszervezeteket a németellenesség hozta közös platformra, a helyi kommunistákra pedig olyan megfontolásból támaszkodtak, hogy ők majd könnyebben találják meg a hangot a megszálló szovjet erőkkal. A részletesen kifejtett kolozsvári események kapcsán a szerző hangsúlyozza a Szovjetunió hatalmi politikájának „húzd meg, ereszd meg” taktikáját, amely a román kommunista diktatúra bevezetése érdekében az erdélyi magyarság bizonyos önrendelkezéssel kapcsolatos ábrándjait vagy éppen a sovíniszta

román bosszú rémképét éppúgy kihasználta, ahogyan a másik oldalon a független, magyar Erdély gondolatát.

Máthé Áron kötete hiánypótló. 1944–45 kaotikus időszakát veszi górcső alá, a helyi közigazgatás, a reguláris rendfenntartó szervek összeomlásának, az uralomváltásnak a zűrzavaros időszakát, azt a folyamatot, ahogyan országszerte még a frontvonalak árnyékában megalakultak a helyi, kommunista irányítás alatt álló karhatalmi erők, amelyekre a későbbi rendőrségi állomány is részben támaszkodhatott, s amelyek a „proletárforradalomba” való átmenetet voltak hivatva biztosítani. A kötet széles körű forrásanyagra támaszkodva teszi a laikusok számára is érthetővé ezt a folyamatot, érzékletesen ábrázolja a fegyveres csoportok létrejöttének körülményeit, azok működését, illetve összetételét. Számos példával szemlélteti a muszkavezetők, a policok egyéni törekvéseinek, politikai motivációinak, tapasztalatainak, érdekeinek befolyását is, nem tévesztve szem elől, hogy az ország szovjetizálása a megszállás pillanatától elkezdődött, hangsúlyozva azonban, hogy bár az átállás természetesen önmagától beindult, az épülő kommunista diktatúra alapjainak lerakásában fontos szerep jutott a vörös karszalagnak.

Spišák Monika

SPIŠÁK MONIKA (1979) történész, a Nemzeti Emlékezet Bizottsága Hivatalának külsős tudományos kutatója, szakterülete a Kádár-kor, ezen belül az 1956-os forradalmat követő megtorlás.